

ChyNetti : Chydenius-Instituutin verkkojulkaisuja, ISSN 1457-5345

<http://www.chydenius.fi/julkaisut/chynetti/esittely.html>

Julkaisija Jyväskylän yliopisto, Chydenius-Instituutti. Kokkola.

Nro 3 / Esitelmät

Kari Ilmonen

ÄR DET LÖNSAMT? *

Om kulturens regionala nyttofunktioner

1. Inledning

I min forskning på kulturområdet har jag varit intresserad av kulturens och konstens mångahanda uppgifter och nyttofunktioner samt av finansieringen av kultur och konst. Begreppet nytta i samband med kultur och konst kan låta något banalt; enligt den humanistiska konstuppfattningen behöver konsten inte nödvändigtvis ha några uttryckliga nyttofunktioner, ty konsten är värdefull redan i sig. Det är dock ett faktum att i synnerhet på 1990-talet har konst- och kulturinstitutionernas verksamhet, kulturevenemangen och konstnärernas arbete i allt högre grad värderats ur den konkreta nyttans perspektiv. Kultur och konst motiveras allt tydligare med marknadsekonomisk retorik. En sådan värdeändring kan kopplas till den marknadsekonomiska ideologins segertåg över hela Europa,

den kulturella och ekonomiska EU-integrationen, den ekonomiska nedgången under första hälften av 90-talet och finanskrisen inom den offentliga sektorn, samt till resultatansvars- och företagsamhetstänkandets genombrott som internationell, nationell, regional och lokal frälsningslära – ett tänkande som ju med god fart håller på att bli en verklig myt.

Den nordiska kulturpolitiken har ställts inför nya slags frågor: Borde kultur och konst fjärmars från skyddet från den offentliga sektorn och i allt högre grad göras beroende av marknadsprinciperna? Bör kultur och konst vara ekonomiskt lönsamma? Bör kultur och konst – också på autonomins bekostnad – knytas till och bli en del av det lokala och regionala utvecklingsarbetet?

I mina undersökningar har jag bl.a. utrett inställningen hos olika sociala grupper när det gäller kulturens och konstens verksamhetsförutsättningar och nyttodimensioner. Dessa empiriska material har jag försökt kombinera med aspekter från konstsociologin (bl.a. den franske sociologen *Pierre Bourdieu*) samt från kulturpolitiska teorier och diskurser. På så sätt får förhoppningsvis det provinsiella material som har insamlats i Mellersta Österbotten också en mera allmängiltig och större betydelse och bärvidd.

2. Ändringarna i kulturdiskurserna från 1960-talet till 1990-talet

I Finland - och också i de övriga nordiska länderna - har den statliga konstpolitiken långa traditioner. Ända fram till 1960-talet hade främjandet av konstnärernas och institutionernas verksamhet hög prioritet. Den konstpolitiska debatten och praxisen dominerades av uppfattningen att konsten är ett *egenvärde*. Småningom blev konstpolitiken en del av den planmässiga samhällspolitiken och konsttjänsterna en del av det samhälleliga servicesystemet – i jämlikhetens namn. I början av 1970-talet började man i stället för konstpolitik tala om kulturpolitik och närmare bestämt om "*den nya kulturpolitiken*", där den sociala aspekten hade en särskilt central ställning; viktiga begrepp var *kulturens demokratisering* och *kulturdemokrati*. Det förstnämnda begreppet syftar på den princip enligt vilken konsten och kulturen skall finnas inom räckhåll för alla medborgare – både

regionalt och socialt. Begreppet kulturdemokrati är mera operationellt än den allmänna principen, närmare på hemgatu- och hembynivå: det är fråga om lokala åtgärder av typen animation som syftar till att aktivera medborgarna på deras egna villkor till all slags kulturverksamhet – alltså inte enbart till att utnyttja yrkesmässiga konsttjänster. Om dessa historiska vändningar och begrepp i kulturpolitiken har bl.a. de finska kulturpolitiska forskarna *Anita Kangas* och *Pirkkoliisa Ahponen* skrivit. Också dansken *Peter Duelund* har fördjupat sig i temat avseende hela Norden.

I dagens kulturpolitiska debatt dominerar marknadsorienterade nytto- och finansieringsdiskurser både på riksnivå och i lokala sammanhang. Standardfrasen lyder: Kulturen är lönsam för ekonomin och imagen! Kritik har riktats mot välfärdsstatens kulturpolitik och dess diskursiva argumentationssätt, vilket för sin del har möjliggjort den nuvarande dragningskraften i den marknadsorienterade retoriken. Välfärdsstatens kulturpolitik har beskyllts bl.a. för att vara byråkratisk, dyr och alltför förmyndaraktig.

3. Om begreppet kultur

Kultursociologen *Raymond Williams* påstående om att kulturbegreppet domineras av en konstdimension (kultur är musik, litteratur, måleri och skulptur, teater och film) är tvivelaktigt i dagens samhälle. Den svenske kulturanthropologen *Ulf Hannerz* konstaterar att för närvarande är folk av samma åsikt som de antropologer och etnologer som befinner sig i någonsorts auktoritetsställning; *kulturen finns överallt*. Kulturen finns hos invandrare, i företag, hos kvinnor och barn och t.o.m. hos vanliga medelålders män – hos dem alla i sin egen version. Samtidigt som den antropologisk-etnologiska kulturdefinitionen har blivit populär, har kulturbegreppet blivit allt mer omtvistat, t.o.m. i den grad att man inom vetenskapen har börjat ifrågasätta begreppets användbarhet. Hannerz vill emellertid framhålla att begreppet kultur inte behöver överges. Däremot bör begreppet ständigt kritiserats och reformeras.

Det kulturbegrepp som jag har använt i mina undersökningar syftar i första hand på

de traditionella kulturtjänster som i Finland subventioneras från statligt och kommunalt håll i relativt stor utsträckning enligt nordiskt mönster. Enligt min mening är det nu, när kulturpolitiken i Finland – liksom också hela debatten om välfärdsstaten – lever i ett brytningsskede, synnerligen viktigt att fästa uppmärksamhet vid hur man på de olika sociala fälten drar upp linjerna för kulturens och konstens nytta och verksamhetsförutsättningar.

4. Kultuvärderingar som forskningsobjekt

I Finland har det på 1990-talet gjorts en rad empiriska projektutredningar som har haft huvudvikten förlagd på att kartlägga och tolka nyttan av kultur och konst med avseende på ekonomin, turismen, sysselsättningen och imagen – mina egna undersökningar medräknade. Dessa utredningar har för sin del producerat den diskursrymd och sociala verklighet utifrån vilken vi nu talar om nyttan av kultur och konst och om investeringar i kulturverksamhet samt om kulturpolitik överhuvudtaget.

I min forskning har jag försökt belysa med *hurudana sinsemellan motstridiga diskurser om kulturpolitiska frågor, t.ex. om kulturtjänsternas nytta och verksamhetsförutsättningar, striden utkämpas på de provinsiella sociala fälten*. Serien av forskningsprojekt, som tidsmässigt hänför sig till de första åren av föregående decennium, är trepolig:

1. Det första materialet utgörs av *kommuninvånare i Mellersta Österbotten*, vilkas kulturpolitiska syn jag i slutet av år 1991 kartlade genom en undersökning med hjälp av frågeformulär.
2. Det andra undersökningsmaterialet bygger på intervjuer med *konstnärer i Karleby* åren 1991-93.
3. Det tredje forskningsprojektet inkluderar både *publikenkäter vid musikfestivalerna i Mellersta Österbotten* (Folkmusikfestivalen i Kaustby, Kyrkomusikfestivalen i Lochteå och Dragspelsveckan i Toholampi) och intervjuer med *ledande nyckelpersoner i Kaustby* sommaren 1994 som selektivt kommer fram i undersökningen.

Även om forskningsprojekten bildar någorlunda självständiga helheter är de inte oberoende av varandra; forskningsproblematiken och den grundläggande begreppsapparaten är i alla tre forskningsprojekt i stort sett likadana, och det föregående forskningsprojektet har haft sin inverkan på det följande. I min doktorsavhandling har jag försökt knyta samman dessa delundersökningar till en så enhetlig helhet som möjligt.

I kommuninvånarenkäten är det med säkerhet endast det av mig utarbetade frågeformuläret som förenar den heterogena befolkningen i Mellersta Österbotten. Med avseende på forskningsuppgiften är det likväl centralt att kommuninvånarna med sina dispositioner kan typindelas enligt olika sociala bakgrunder såsom utbildning, vilket styr in på att strukturera kommuninvånarnas kulturvärderingar utifrån konfliktkonstellationen och reproduktionsparadigmet. En sådan approach försöker jag tillämpa också på den undersökning som behandlar festivalpubliken. Konstnärernas sociala fält är avsevärt tydligare än det föregående kvantitativa materialet och kan konstrueras mera homologt; jag talar nu om en provinsstads lokala konstfält. Det sociala undersökningsobjekt som gäller folkmusikfestivalen i Kaustby utgörs av den lokala maktens fält. På vardera sociala fältet kan aktuella *diskursiva domineringar* observeras och konstrueras, men också *marginella tonfall*.

5. Slutledningarna i ett nötskal

De som skapar kultur, de som garanterar förutsättningarna för kulturen och de som tar emot kulturen har varit föremål för undersökning.

Bland de lokala konstnärerna i Karleby råder en humanistisk välfärdsstatsdiskurs. Med hjälp av den försöker man värna om rådande konststrukturer och uppnådda förmåner – status quo. Överdrivet businessstänkande känns främmande; konsten är mera ande än materia.

De administrativa nyckelpersonerna i Kaustby favoriserade för sin del en realistisk marknadsekonomisk diskurs. Folkmusikens moderna verksamhetssystem har byggts upp under en tid av 30 år, och man har härvid fått till stånd en positiv

allmän produktbild. Man försöker rättfärdiga systemet med hjälp av ett företagsekonomiskt tänkesätt, vilket förutsätter att man behärskar den rätta retoriken.

De dominerande diskurserna både hos konstnärerna och de administrativa nyckelpersonerna stöter på motstånd. Bland konstnärerna består motståndet av att man betonar bl.a. förändring i stället för varaktighet i det lokala kulturpolitiska systemet, lösa organisationer och projekt i stället för etablerade institutioner, bredbasig konstutövning i stället för professionalism, samt stadsbornas aktiva deltagande och kollektiva verksamhet i stället för en exklusiv och kultiverad konstpublik. I mindre inflytelserika, marginella konstkreter uppfattas inte businessstänkandet som tabu, utan som en möjlighet att utveckla och utnyttja kulturlivet i staden.

Motståndet hos de upproriska i Kaustby som klart hamnat i underläge riktar sig bl. a. mot den kommunala kulturpolitik som prioriterar det nuvarande folkmusiksystemet och missgynnar andra kulturområden. De är också kritiska till att den lokala "äkta" folkmusiken på musikfestivalen har fått vika undan för en kommersialiserad, moderniserad och internationaliserad musik. Detta återspeglar en i den musikfolkloristiska utvecklingen typisk ideologisk konflikt mellan dem som "värnar om äktheten" och dem som "utnyttjar" den.

Det centrala är att alla konstnärer och byråkrater accepterar välfärdsstatens principer för finansiering av kultur och konst - kulturen bör fortfarande stödjas med allmänna medel. Däremot blir de kulturpolitiska konflikterna allt mer tillspetsade ju närmare de lokala konkreta förhållandena diskussionerna förs. Härvid utkämpas en kamp om kulturens resurser och om de bedyranden om nyttan och onödigheten som syftat till att rättfärdiga eller ogiltigförklara dem. Det bör observeras att motståndet alltid får sin språkliga skepnad och dynamik i relation till makthavarna, som bestämmer hur man i offentligheten vid respektive tillfällen skall tala om nyttan och verksamhetsförutsättningarna när det gäller kultur. Således upplöses inte upproriskheten i anarki, utan den låter sig ofta tämjäs inom de dominerande diskussionsramarna.

Majoriteten av befolkningen i Mellersta Österbotten och av publiken vid musikfestivalerna i landskapet intog en välfärdsstatlig kulturpolitisk ståndpunkt: kulturen och konsten är andligt och socialt nyttiga och kulturtjänsterna bör stödas med allmänna medel. De välfärdsstatliga idealen fick stöd särskilt hos högkonsumenter av kulturtjänster och i högre socialgrupper. I stället för den sociala och andliga nyttan betonades i de lägre socialgrupperna den konkreta nyttan av kultur och konst – för ekonomin, turismen och imagen.

Att ifrågasätta nyttan av konst och kultur och de samhälleliga stödformerna kan i ljuset av kommunenkäten tolkas som något som representerar den egentliga marginalen. Detta var typiskt för personer som inte anlidade kulturtjänster eller som var lågkonsumenter av kulturtjänster, dvs. de som har blivit undanträngda eller dragit sig undan från välfärdsstatens kulturpolitik. De har inte på grund av sin låga utbildning någon samhällelig makt, så deras synsätt utgör knappast något verkligt hot för det nuvarande kulturservicesystemet.

Koncentrerat kan sägas att de dominerande kulturpolitiska värderingarna och diskurserna varierar på de olika sociala fälten. Varje dominerande diskurs har också sina egna motkrafter, sin motkultur. Således kan inte något socialt fält cementeras och ideologiskt bli helt ortodox, utan de befinner sig i en ständig rörelse och i ett tillstånd av symbolisk kamp.

6. Mot ett kulturindustriellt synsätt på 2000-talet

Den svenske kulturekonomen *Abdul Khakee* sammanfattar den kulturpolitiska brytningstiden och förändringstrycket vid övergången till det nya årtusendet på följande sätt:

- Den centrala politiska förändringen har varit *övergången från en försörjarstat (provider state) till en samarbetsstat (collaborative state)*. Kännetecknande för den kollaborativa staten är samverkan mellan staten, privatföretag, frivilliggrupper och andra privata aktörer i finansieringen och administrationen av kollektiva tjänster, oklara gränser mellan offentliga och

privata funktioner, och ömsesidiga former när det byggs upp stödtrupper och förhandlas om de olika parternas insatser.

- Den andra stora förändringen är att den regionala koherensen och koordinationen ersätts av en *regional uppspjälkning och konkurrens*. Den regionala uppspjälkningens och konkurrensens ideologi är allmänt accepterad. Accepterandet har främjats av faktorer som hör samman med den ekonomiska globaliseringen, nationalstaternas försvagade roll, och med att städerna blir en drivkraft i det globala samhället. Rumslig marknadsföring och utnyttjandet av marknadsnischer har blivit de förhärskande metoderna i arbetet med att utveckla urbana områden. Satsningar på olika kulturella produktionsområden är ett viktigt element i den rumsliga marknadsföringen och i allmänhet i utvecklingen av urbana områden.
- För det tredje ökar förändringstrycket genom den *teknologiska revolutionen*, som framförallt hör ihop med informationsteknologins genombrott. Kulturen har blivit en nyckelfaktor i verksamhet med anknytning till informationsbehandling lika mycket i produktionen av nyttigheter som i de tilltagande servicefunktionerna.

Man kan kanske förutspå att fusioneringen av kultur och business är en inriktning där det inte finns någon återvändo till romantiska konstnärsmyster. Ekonomisten *David Throsby* konstaterar att även om tyngdpunkten i kulturproduktionen i allt högre grad håller på att förflyttas från konstnärlig kreativitet till marknadsföring, från konstupplevelse till varukonsumtion, från idéer till ekonomiskt resultat i verksamhet och från fantasi till bokföring, bör man se till att konstnärerna med sina idéer, sitt kunnande och sina innovationer fortfarande utgör kärnan i verksamheten. I detta avseende har kultur- och konstpolitiken alltjämt sin uppgift. Å andra sidan bör man i omformningen av kulturpolitiken ställa in sig på att bli lyhörd för de kulturella processerna i sig och inte enbart för hur de skall administreras.

Slutledningen är att i denna formförändring kommer den officiella kulturpolitikens ansvarskonception att bli uttunnad; medborgare, konstnärer, kulturinstitutioner och managers ses allt mer som sin egen lyckas (och olyckas) smed.

Begreppet kulturindustri har traditionellt ansetts omfatta filmindustri och videor,

skivindustri, utgivning av böcker och tidningar samt televisions- och radioverksamhet. Begreppet kan vidgas så att det inbegriper all slags kulturverksamhet, också t.ex. teater, konserter, bildkonst och musikfestivaler. *Begreppet kulturindustri är ett slags grundinställning; det är ett perspektiv på kulturföretagande.* Anita Kangas sammanfattar att kulturindustrin är en på betydelseinnehåll grundad produktion som omsätts på marknaden. Finländskan *Tanja Kotro* konstaterar att det kulturindustriella perspektivet framförallt innebär ett samarbete mellan kultur och affärsliv och en tillämpning av affärslivets produktifierings- och marknadsföringsmodeller på ett sätt som gagnar kulturen - i syfte att finna kultur för kunderna och finansiärer och kunder för kulturen. Genom det kulturindustriella perspektivet försöker man närma konst- och kultursektorn till företagsvärlden och finna lösningar för ett ekonomiskt lönsamt kreativt arbete.

Enligt *Tanja Kotro* är det först en produktifiering av kulturen som leder till att en kulturprodukt möter en publik. Förenklat är det fråga om att sälja en produkt. Kulturprodukterna är ofta okroppsliga dvs. immateriella och lämpar sig därför väl att bli producerade och distribuerade genom att man utnyttjar den nya teknologin och datanäten. Att klara sig i konkurrensen förutsätter att man är med i den omsättning av betydelser som sker på den globala digitala marknaden. Kreativitet är förmåga att kombinera producerandet av nya betydelser med de möjligheter som teknologin har skapat.

Inom det kulturindustriella perspektivet gäller tanken att en god idé får sitt värde genom hur den kan artikuleras, framföras, gestaltas och tas i bruk. I det digitala informationsflödet är det inte lätt att hitta den rätta produkten, men kulturtjänsterna kan produceras och buntas ihop till individuella eller segmentella paket bl.a. med hjälp av aktörer (agenter) som är väl förtrogna med de nya programvarorna och det kulturella fältet.

En ny sakkunskap och ett nytt innehållskunnande gör att konstvärlden i form av förståeliga "varudeklarationer" kommer nära människan. I och med att kulturen digitaliseras kommer också skillnaderna mellan högkultur och populärkultur att bli allt vagare. Men också *Kotro* vill framhålla att även om teknologin har fått en större

betydelse än förut i skapandet, *bör konstnärerna alltjämt i samhället ha en nyskapande och kritisk roll.*

Den allmänna tendensen i världen är således att konsumtionen av betydelser snabbt ökar när de nya informationskanalerna breder ut sig. Inom kulturpolitiken bör uppmärksamheten riktas särskilt på de innehåll som kan spridas med de nya instrumenten. Tanja Kotro skriver: "Med kulturpolitiken bör man utveckla innehållens kvalitet, förbättra verksamhetsförutsättningarna för kreativt arbete, utveckla den nationella kulturproduktionen och exporten av kulturprodukter samt modernisera kulturinstitutionerna och förbättra samarbetet mellan dem."

Inom det kulturindustriella perspektivet har man för vana att också betona att *kultursektorn har en avsevärd nationalekonomisk och sysselsättande inverkan* - och att denna inverkan klart ökar. I och med att teknologin utvecklas uppkommer det nya yrken, arbetsuppgifter och nya slags företag samt ett nytt slags know-how.

Det förefaller alltså som om de marknadsekonomiska värderingarna och diskurserna håller på att bli ortodoxi också på kulturens och konstens fält. Men kommer åter en kritiklös fixering vid den marknadsorienterade diskursen att medföra en ideologiskt så gott som genomskinlig tidsperiod, som avslöjas först när vi med tiden uppfattar den som en enhetlig, t.o.m. monolitisk diskursrymd som vi (eller åtminstone vissa parter) har blivit ledda av? Men som jag har konstaterat om maktens och motståndets dilemma, ingen ideologisk maktdiskurs förmår slutgiltigt i sig stänga in all samhällspolitisk debatt, ty särskilt om kulturpolitiska teman pågår en ständig diskursiv kamp; mina empiriska caseundersökningar har lett uttryckligen till en sådan tolkning.

För egen del hoppas jag – både som forskare och författare - att kulturen och konsten inte helt skall upplösas i de marknadsekonomiska principerna och diskurserna, eller ens i regionutvecklingskraven, utan bevara något väsentligt av sina gamla humanistiska ideal: *av friheten, autonomin, samhällskritiken, den reflexiva karaktären, samt av det estetiska och andliga fostringsarbetet.* Ändå tycker jag att dessa ideal inte behöver stå i strid med ekonomisk framgång och

nytta. Eller vad tror ni?

Översatt av Stina Hallman

* Esitelmä pidetty seminaarissa Fårössä, Gotlannissa 10.-11.5.2000

Lähdeviite: Ilmonen Kari 2000. Är det lönsamt? Om kulturens regional nyttofunktioner. Kokkola : Jyväskylän yliopisto, Chydenius-Instituutti. ChyNetti nro 3. Saatavissa: <http://www.chydenius.fi/julkaisut/chynetti/artikkelit/chynetti03.html>.

 Päivitetty 19.06.2002

